अभ्यास 4 : कृदन्तपदानि

सम्बन्धक भूतकृदन्त and हेत्वर्थ कृदन्त

(1) सम्बन्धक भूतकृदन्त (Gerund)

Read the sentences given below :

(1) विनीता भोजनं कृत्वा विद्यालयं गच्छति ।

(1) विनीता भोजनं करोति, ततः विद्यालयं गच्छति ।

(2) छात्राः सरस्वतीं स्मृत्वा पुराणं पठन्ति ।

(2) छात्राः सरस्वतीं स्मरन्ति तत्पश्चात् पुराणं पठन्ति ।

(3) भक्तः मन्दिरं गत्वा ईश्वरं भजति ।

(3) भक्तः मन्दिरं गच्छति, अनन्तरम् ईश्वरं भजति ।

Two kinds of sentences have been given together here. In all the sentences, the underlined words are verbs. You will see that in each sentence there are two verbs. Moreover, the meaning of the first sentence is being conveyed also in the second sentence. If the speaker so wishes, he can use the second sentence to convey exactly the same meaning as the first sentence has. In the context of such sentences, you have to remember these points. They are :

(1) The first verb is the auxiliary verb and the second verb is the main verb.

(2) The doer of both the verbs is the same.

(3) If the auxiliary indicates a time before the main verb, then that auxiliary will be in past tense.

For such specific sentences, पूर्वक्रिया for the earlier verb in Sanskrit (on one or hand तिङन्तपद like करोति can be used) or on the other hand क्त्वा > त्वा can be joined to the root. For forms which are made using the affix ति we use the term त्वा. Look below :

(1) कृ + क्त्वा > त्वा = कृत्वा ।

(2) भू + क्त्वा > त्वा = भूत्वा ।

(3) पा + क्त्वा > त्वा = पीत्वा ।

(4) खाद् + क्त्वा > त्वा = खादित्वा ।

(5) गम् + क्त्वा > त्वा = गत्वा ।

(6) दा + क्त्वा > त्वा = दत्वा ।

When you look at the forms given above, you will see that : (1) For many roots क्त्वा > त्वा is directly affixed. For example कृ + क्त्वा > त्वा = कृत्वा । (2) For some roots, इ is added before the affix क्त्वा > त्वा e.g. : खाद् + क्त्वा > त्वा = खादित्वा । (3) Sometimes there is a slight change in the form of the root. e.g. दा + क्त्वा > त्वा = दत्वा etc.

In addition to this, for such forms you have to remember an important point. It is that whenever a root has an affix (उपसर्ग), then instead of क्त्वा, य is added. For example :

(1) अनु + भू + क्त्वा > य = अनुभूय ।

(2) वि + कृ + क्त्वा > य = विकृत्य ।

(3) आ + गम् + क्त्वा > य = आगत्य ।

Looking at the above examples, it is seen that (1) In roots which have an affix and क्त्वा > य is added the original form of the root is retained. (2) However in those roots where the last sound is a vowel and that is a short one there between the root (धातु) and क्त्वा the letter त् is added. e.g. : आ + गम् + क्त्वा > य, गम् त् य = आगत्य ।

In the previous lessons find out where such words have been used and which rules apply there, and then learn more forms of this kind.

(2) हेत्वर्थ कृदन्त (Infinitive)

Read the following sentences carefully :

(1) छात्राः पठनाय विद्यालयं गच्छन्ति ।

(1) छात्राः पठितुं विद्यालयं गच्छन्ति ।

(2) अशोकः दानाय फलं नयति ।

(2) अशोकः दातुं फलं नयति ।

(3) प्रेक्षकः हसनाय नाटकं पश्यति ।

(3) प्रेक्षकः हसितुं नाटकं पश्यति ।

Here two kinds of sentences have been given together. In each of them, the underlined words are verbs. As in the sentences earlier, here too each sentence has two verbs. Again, both sentences convey the same meaning. That is, if the speaker so wishes, he can use the second sentence instead of the first. In respect of such sentences, you have to remember the following points.

(1) The first verb is उपक्रिया while the second one is the main verb.

(2) The उपक्रिया suggests the cause or purpose of the main verb.

(3) The doer of both the verbs is the same.

In such sentences, there are two ways of expressin. e.g. (1) पठन, दान, हसन. For participles the fourth case is used. (2) With the root (e.g., पठ्, दा, हस् etc.) तुमुन् > तुम् affix has to be added. Words so formed are called तुमुन्. Look at some of the हेत्वर्थ कृदन्तs given below :

(1) पा + तुमुन् > तुम् = पातुम् ।

(2) दा + तुमुन् > तुम् = दातुम् ।

(3) भू + तुमुन् > तुम् = भवितुम् ।

(4) खाद् + तुमुन् > तुम् = खादितुम् ।

(5) कृ + तुमुन् > तुम् = कर्तुम् ।

(6) गम् + तुमुन् > तुम् = गन्तुम् ।

Looking at the words above, it is seen that (1) For some roots, तुमुन् > तुम् is directly added. e.g. : (1) पा + तुमुन् > तुम् = पातुम् । (2) Sometimes इ before the affix तुमुन् > तुम् is added. e.g. : खाद् + इ + तुमुन् > तुम् = खादितुम् । (3) Sometimes there is a change in the original form of the root. e.g. : कृ + तुमुन् > तुम् = कर्तुम् । गम् + तुमुन् > तुम् = गन्तुम् ।

When तुमुन् > तुम् is added to the root, then there is no change to the root. e.g. :

(1) अनु + भू + तुमुन् > तुम् = अनुभवितुम् ।

(2) वि + कृ + तुमुन् > तुम् = विकर्तुम् ।

(3) आ + गम् + तुमुन् > तुम् = आगन्तुम् ।

In the earlier lessons, find such words that have been used, see which rule applies and learn more such forms.

Note : Both संबंधक भूतकृदन्त and हेत्वर्थ कृदन्त are indeclinables (adverbs). Hence, wherever they are used they have the same form.

Exercise

1. अधोलिखितानां कृदन्तपदानां प्रकारं लिखत ।

(1) गत्वा (2) पातुम् (3) रक्षितुम् (4) समागत्य

2. अधोलिखितेषु पदेषु संबंधक भूतकृदन्तपदानां चयनं कुरुत ।

(1) अवलोक्य (2) ज्ञातुम् (3) भूत्वा (4) विहस्य

(5) पराजेतुम्

3. निम्नलिखितानां कृदन्तानां प्रत्ययनिर्देशपूर्वकं प्रकारं लिखत ।

(1) क्षन्तुम् (2) विहाय (3) परित्यज्य (4) गन्तुम्

(5) उपसृत्य (6) गृहीत्वा

4. कोष्टकात् योग्यं पदं चित्वा रेखांकितं पदं परिवर्त्य वाक्यं पुनः लिखत ।

(प्रविश्य, पानाय, आगन्तुम्, अनुभूय, पठितुम्, भूत्वा)

(1) सिद्धार्थः दुःखम् <u>अनुभवति</u> । संसारं परित्यजति ।

(2) मृगः जलं <u>पातुम्</u> इतः ततः धावति ।

(3) त्रीशा <u>पठनाय</u> विद्यालयं गच्छति ।

(4) शिशवः गृहम् <u>आगमनाय</u> यतन्ते ।

(5) शृगालः गुहां <u>प्रविशति</u> । शयनं करोति ।

5. अधोलिखितानां पदानां स्थाने योग्यं कृदन्तपदं लिखत ।

(1) पानाय ....

(2) गमनाय ....

(3) दर्शनाय ....

(4) पठनाय ....

(5) लेखनाय ....

•